

Történetírás vagy emlékezetpolitika?

Egy intézmény a pártállami időkből*

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2022.4.10>

Az egypártrendszerű diktatúrák idején az uralkodó párt saját legitimációs céljaira használja fel a történelmet is – amelynek narratíváit összhangba kell hoznia az állampárt érdekeivel. Ennek a végrehajtására többféle megoldás áll rendelkezésére. Az egyik út az, ha a párt önmaga történelmét ír(at)ja meg. Az erre a célra Magyarországon létrehozott intézmény történetét vázolja fel az olvasóközönség számára B. Kádár Zsuzsanna.

B. Kádár Zsuzsanna történész jelenleg (2010 óta) a Wesley János Lelkészképző Főiskola tudományos munkatársa, a Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóközpont tagja; azelőtt (1990 és 2000 között) Budapest Főváros Levéltára főlevéltárosaként dolgozott. A szerző 1986 és 1989 között a Párttörténeti Intézet tudományos gyakornoka volt, írásának tárgyát tehát belülről is megismerhette. 1989 óta foglalkozik a magyarországi szociáldemokrácia 1945 utáni történelmével, amely tárgykörben több műve is megjelent már. E könyv harmadik önálló munkája.¹

A kötet fő kérdései a következők: a több átalakuláson, viszontagságon és ezektől nem függetlenül átnevezésen (Magyar Munkásmozgalmi Intézet, MSZMP KB Párttörténeti Intézete) át-

* B. KÁDÁR Zsuzsanna: *Állam – párt – történetírás. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet – az MSZMP Párttörténeti Intézete (1948–1989)*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2021. 136. p.

¹ B. KÁDÁR Zsuzsanna: *Elrabolt remények. A magyar szociáldemokrácia a párt felszámolását követően*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2012; B. KÁDÁR Zsuzsanna: *Szertefoszlott remények. Potoczky Mária és Magyarország, 1956*. Kronosz Kiadó–ÁBTL, Pécs–Budapest, 2016.

esett intézmény, melyet a hatalmon lévő állampárt önnön történetének megírására hozott létre, csak Magyarországra jellemző, egyedi jelenség volt-e, avagy hasonló intézményesülés megfigyelhető volt a szovjet blokk más államaiban is? Az intézmény irányításában milyen szerepe volt az egyes személyeknek, a személyi kontinuitásnak és az egyes vezetők pártvezetéshez való viszonyulásának? Milyen művek születtek az intézmény égisze alatt, és ezekre hogyan reagált a szakma, illetve a szélesebb közönség?

A szerző munkájához levéltári források és a kutatott intézmény kiadványai mellett interjúkat is készített volt munkatársakkal, melyek kiegészítik az írásos források hiányosságait. Olykor pedig egyedüli forrásként állnak a szerző rendelkezésére; azaz B. Kádár Zsuzsanna egyes általa kutatott kérdések kapcsán kizárólag e szóbeli közlésekre tudott hagyatkozni.

A könyv az intézetnek otthont adó épület bemutatásával kezdődik (Budapest V. Alkotmány u. 2.). A helyválasztás szimbolikus – itt, a Kúria épületében rendezték a Tanácsköztársaság bukása után a népbiztosok elleni pereket (közöttük a Rákosi-pert, amelynek anyagát könyvben az intézet jelentette meg 1950-ben, és Rákosi 60. születésnapjára az életéről a kiállítást is itt rendezték), majd a második, nagyobb lélegzetű részben magának a Magyar Munkásmozgalmi Intézetnek – 1956 után az MSZMP Párttörténeti Intézetének – történetével folytatódik.

A harmadik rész „Az Intézet historiográfiája” címet viseli. Itt szól a munkásmozgalomtörténet-írás helyzetéről, az intézet által tervezett, megírt, kiadott vagy ki nem adott művekről. Kiemelten kezeli az 1979-es ügynevezett „Kun Béla-ügyet” – politikai rehabilitációja, a róla készült monográfia körüli huzavona ismertetésével. E részben a Párttörténeti Intézet folyóirata (*Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője*, később *Párttörténeti Közlemények*) is bemutatásra kerül, B. Kádár ismerteti annak szemléletét, és elemzi a szakmában – azaz a korszak történész-folyóiratainak mezőnyében – elfoglalt helyét is.

A kötet az intézmény rendszerváltás körüli sorsának, a Politikátörténeti Intézet megalakulásának rövid ismertetésével zárul, a jelen kihívásainak megemlékezésével. E részletes anyagot forrásjegyzék, a benne szereplő személyek annotált névmutatója,

az interjúk jegyzéke, az intézet igazgatóinak és fontosabb igazgatóhelyetteseinek felsorolása, valamint fotójegyzék egészíti ki.

Bár műve nem nagy terjedelmű, a szerző nagyon alaposan feldolgozza témáját, és szinte minden olyan lényeges kérdésre kitér, ami az intézetben annak fennállása alatt történt. A második fejezetben részletezi, hogy az egypártrendszer kiépítésének 1948-tól kezdve milyen következményei voltak a történészszakmára, az milyen intézményi átrendeződéseket és személycseréket eredményezett. A szerző bemutatja, hogyan formálódott ki az akkor még Munkásmozgalmi Intézet néven létrejött intézmény, amelynek elsődleges feladata inkább az archiválás, mintsem a szoros értelemben vett történészi feldolgozás volt. Emellett természetesen az intézet feladatai közé tartozott a munkásmozgalm „harcos és hősi hagyományainak népszerűsítése” is múzeummal, kiállításokkal, könyvtárral. A szerző a kezdetektől hangsúlyt helyez az intézményben dolgozók személyi összetételére, kiemelve, hogy kikből állt az intézet vezetése és tagsága. Főként, nem meglepő módon, pártkáderekből. A korra jellemző gyors és radikális személyi változásokkal összhangban sokuknak eredetileg nagyon alacsony végzettsége volt, csak később „tanultak bele” a levéltári feladatokba. Az intézet nemzetközi kapcsolatai külön alfejezetben kerülnek bemutatásra, amelyből megtudhatjuk, hogy az első években (1949–1953) a hasonló társintézményekkel még nem alakultak ki kapcsolatok, inkább alkalmoszerű látogatósokra került sor, elsősorban a Szovjetunió részéről (47.), 1954-ben pedig a „baráti országok” párttörténéseinek találkozója Budapesten került megrendezésre.

1956 természetesen fordulópontot jelentett az intézmény életében is. A szerző külön ír az „ellenforradalom” történetének feldolgozásáról, amely az intézmény feladata lett volna, valamint az ekörüli bizonytalanságokról az első dokumentumkötet betiltása utáni pártfegyelmikről (52.), a későbbi művek körüli vitákról (59–63.). A kiadvány dokumentálja, hogyan vált az állampárt viszonya ambivalenssé a saját elődje által létrehozott intézménnyel (49.), ahol ebben az időszakban kezdett kialakulni valamiféle történészi műhelymunka. A bizonyos mértékig a Párttörténeti Intézetben is végbemenő történészi professzionalizáció és az ál-

taluk kutatott témák abszolút átpolitizáltsága miatti állampárti igény a narratíva kontrollja iránt sajátos feszültséghelyzetet eredményezett (52–53.) a szakmai normák és a politikai normák ütközése miatt. Ezt a feszültséget – többek között – gyakran személycserékkel (például Kálmán Endre leváltása az intézmény éléről 1959-ben Orosz Nándorra [62.], majd 1961-ben Vass Henrikre [65.]) próbálta mintegy „kezelni” a pártállam. Ebben az időszakban, az 1970-es évek végén játszódott le az a szakmán belül nevezetes ügy, amelyet Borsányi György Kun Béláról írott monográfiája váltott ki. Kun Béla rehabilitációja, a személye körül kialakuló narratívák vitája már azt megelőzően is napirenden volt; a felső pártvezetés bizta meg az intézetet egy életrajz kiadásával, amelyet azonban, bár kiadtak, nem lehetett forgalmazni (100.). A mű körül kialakult véleménykülönbségek végül vezetőváltást is eredményeztek (1980-ban Vass Henrik helyett az őt 1965 és 1966 között már egyszer leváltó Nemes Dezsőt hívták vissza), és az állampárt ismét diszkreditálta saját intézetét.

Az intézet és a „nagyközönség”, illetve a tudományos élet viszonyáról a szerző megállapítja, hogy azok a művek, melyeket az intézet létrehozott, a nagyközönséget nem mindig érték el, vagy nem érdekelték (97.); gyakran példányszámuk is kicsi volt. A szerző külön alfejezetet szentel a Párttörténeti Intézet folyóiratának (*Párttörténeti Közlemények*), különös tekintettel az abban megjelent nemzetközi vonatkozású írásokra. (Ennek a folyóiratnak mintegy „utódjaként” alakult a rendszerváltás után, az ideológiai kontroll megszűnésével a *Múltunk*, amelyet a szintén újonnan, a Párttörténeti Intézet műhelyéből született Politikátörténeti Intézet Közhasznú Nonprofit Kft. adott ki (120.). Többször felmerül a kötetben, hogy történészi körökben a Párttörténeti Intézetnek nem volt valódi szakmai tekintélye, ebben többek között szerepe volt a fentebb már említett feszültségnek a professzionalizáció és a rendkívül szoros állampárti kontroll között, ami az intézet munkatársait jobban kötötte munkásságukban, és a gyakran alacsonyabb végzettségű, szakmailag kevésbé jegyzett pártkáderek lassabb tudományos előrehaladása (90.). A szerző által idézett interjúk tanulsága szerint az intézet és az MTA Történeti Intézete közötti viszony sem volt mindig felhőtlen (92–94.), ez is

hozzájárulhatott, hogy a szakmabeliek tudományos szempontból nem tekintették egyenrangú félnek (95.) az itt dolgozó kutatókat.

Hogyan összegezhető tehát a kötet erényei és hiányosságai? A három fő kérdés tekintetében, amit a szerző a kötet elején feltesz, két tekintetben kielégítő választ kapunk: az intézet és a párttörténeti kiadványok fogadtatása a szakma és a nagyközönség mellett az állampárt szempontjából is elemzésre kerül, a személyi kontinuitás és diszkontinuitás, személycserék pedig B. Kádár értelmezésében, úgy tűnik, egybeesnek mind a belső, mind a pártvezetés és az intézet közötti külső konfliktusokkal. Ez utóbbiak hatással voltak az intézmény életére, a műhelymunka alakulására, a megjelentetett művek által képviselt véleményekre. Ami viszont a kötetben kevésbé kerül kifejtésre, az a szovjet blokk országaiban működő, hasonló intézmények kialakulása és története, illetve ezek fejlődésének összevetése a hazai fejleményekkel. A szerző sok helyen hagyatkozik az általa készített (vagy korábban megjelent) interjúkra. Ez azért is kiemelendő, mert mint B. Kádár több helyen megjegyzi, bizonyos döntésekről, azok indokairól, valamint egyes eseményekről írásos források egyáltalán nem maradtak fenn. Ebből a szempontból a kötet egyedi nézőpontokat tud ismertetni, és számos új adattal szolgál.

Jól hasznosítható a kötet végén található annotált bibliográfia, illetve az igazgatók felsorolása, amely megkönnyíti a tájékozódást az egyébként meglehetősen tömör szövegben. A szövegminőség szempontjából a kötetnek vannak kisebb hiányosságai: például időről időre előfordulnak benne gépelési, lektorálási hibák, bizonyos esetekben pedig a lábjegyzetek számozása pontatlan.

A kötet alapos betekintést ad az állampárt emlékezetpolitikájának működésébe, és az azt érő kihívásokba, az általa létrehozott történeti intézmény működésének ellentmondásaiba és eredményeibe. Az állampárti időszakban folyó történészszakmai élet megértésének fontos eszköze lehet, míg a nemzetközi összehasonlítás területe mindenképpen továbbgondolásra érdemes.

Dávid Rebeka